

Одним з матеріальних джерел духовної культури Стародавньої Індії є музичні інструменти ведичного періоду. Техніка їх виготовлення та техніка гри – це спеціальний напрям у вивченні історії Індостану на основі комплексного підходу – цивілізаційного та технологічного. Духові інструменти – вінаси виготовлялися з деревини різних дерев, бамбука і слонової кістки. Барабанні інструменти представляли собою оброблені дупла дерев, порожніх стовбурів. Що стосується струнних інструментів – Вінус, то їх робили з трави – лизни замість сталевих струн і нутроців тварин – тантрас (корпус інструмента). Інструмент із 100 струн, описаний в Вхахаре, називався і називається сататантра. Це один із сакральних інструментів Стародавньої Індії.

Цікаво відзначити, що в найдавніші часи всі відмінності в музиці визначалися двома видами музичних інструментів, "вина" і "вену". На ведичній і постведическої мовах це означає Гандхарва, Мачду – класичні типи музики Стародавньої Індії.

Для стародавніх індійців зовсім природно було розслаблятися музикою і відпочивати від монотонної домашньої роботи. Сентиментальність була характерною рисою їх світосприйняття. Природа і людина були єдиним цілим, що могло висловитися тільки в музиці. На початку ведичної цивілізації чоловіки і жінки поклонялися Небу (Варуну) і Сонця (Мітра). Для індійців, с розвитком цивілізації, огонь став олицетворенням піднімаючогося Сонця. Для індійців, з розвитком цивілізації, вогонь став уособленням Сонця, яке піднімається. З появою і використанням заліза, з метою полювання на диких тварин, були винайдені лук і стріли. Окрім свого споконвічного призначення лук використовувався як засіб, помахами якого передавали сигнали про наближення ворогів або іншої небезпеки. Для людини ведичного періоду стало технічно звичним ремеслом натягувати струни з кишок розпотрошених диких тварин. Такі "струни" натягалися на цибулю (джібсабда або дхапустахара). Саме звук, виданий такою струною, і був джерелом музичного сприйняття навколишнього світу стародавніми людьми. Він послужив початком у створенні і дизайні найдавніших музичних інструментів.

Кривизна лука підвела до ідеї створення методу, на основі якого стало можливим сконструювати корпус найдавніших провину і з'єднати струни з кишок. Примітивна форма була зігнутою як і цибуля, так званою найдавнішою лірою. Струни робилися з нутроців диких тварин. Древні люди, в позе наклоненого тіла, касалися струни пальцями. Стародавні люди, в позі нахиленого тіла, стосувалися струни пальцями. При цьому видавався монотонний високий звук. Варіації по вдосконаленню форм інструменту "провину" привели до поліпшення тональних особливостей і більшій кількості звуків. Ведичні жителі Індостану іноді з'єднували дві горизонтальні поперечини з бамбука або дерева, прикріплюючи за обидва кінці струну з кишки, тим самим створюючи форму трикутника. Цей найдавніший інструмент нагадує найстаріші грузинські, фінські типи ліри.

Але "вина" Індії це не ліра і не арфа, хоча в перекладі з санскриту на англійську мову означає "ліру". З точки зору філології, як пише професор Паміна "... це ближче до елліністичної китари, але азіатського походження"[4, s.233]. Цей тип музичного інструменту датується 7 в. до н.е.

Вивчаючи історію техніки виготовлення та користування першими музичними інструментами є важливим зробити наступний висновок. У доісторичної цивілізації Індостану, за виявленими видами "вину" різних типів (труб, барабанів з бронзовими танцівницями, датованими 3500-3000 рр. до н.е. – 4000-3500 рр. до н.е.) була унікальна цивілізація музично-інструментальної культури. Ведичний період історії Індії був ознаменований високим рівнем технології виготовлення музичних струнних інструментів, що дійшли до сьогоднішніх днів.

1. Krishnamachariar. A History of Classical Sanskrit Literature. – Poona, 1927. 2. Radhavan V. History of Indian Music on my request. – Madras, 1970; The Vedic Music in Historical Development of Indian Music. – Calcutta, 1970. 3. Samaveda. – Calcutta, 1970. 4. The Form and Function of Music in Ancient India (A Historical Study). – Calcutta, 1920. – Vol.2; The History of Aryan Rule in India. – London, 1920. 5. Бореє Ю. Эстетика // Учебное пособие. – М., 1988. 6. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М., 1991. 7. Философские аспекты роли музыки в духовной жизни человека и социума // Жоробекова Э.Ж., Дуйшеналиева К. Вызовы современности и философия. – Бишкек, 2001.

Надійшла до редколегії 13.03.12

О. Жданович, канд. іст. наук
(м. Київ, Україна)

"ТРАДИЦІЇ ТА ЗВИЧАЇ ТЮРКІВ ОЧИМА РОМЕЇВ (НА ОСНОВІ ПЕРЕКЛАДУ ФРАГМЕНТУ "ІСТОРІЇ" МЕНАНДРА ПРОТЕКТОРА)"[7]

Стаття присвячена аналізу сприйняття візантійцями деяких звичаїв і обрядів тюрків на основі дослідження фрагменту "Історії" Менандра Протектора.

The article represents the analysis of the Turk's customs and ceremonies on the basis of research the fragment of Menander's book.

В середині VI ст. на півдні Алтая сформувалось нове державно-політичне утворення, відоме в історії під назвою Великого тюркського каганату. Свій родовід тюрки ведуть від легендарних "п'ятиста сімейств ашина", які до кінця 30-х років V ст. перебували у політичній залежності від гунів. Після того як плем'я тоба підкорило останніх, князь ашина зі своїми "п'ятиста сімействами" тікав від них на південь Алтая, де потрапив під владу жужанів (жуань-жуань). Відомо, що основним заняттям тюрків у той час був видобуток в Алтайських горах заліза [6, р. 80].

545 р. вождь тюрків Бумин (Тумен) встановив дипломатичні відносини з Китаєм, через рік він розгромив і підкорив уйгурів, котрі воювали проти жуаньжуанів. Тюрки отримали підтримку у Тоба, які мешкали на північному заході Китаю [6, р. 81]. Протягом 551-555

рр. Жуаньжуанське царство було розбите. Для закріплення дружніх стосунків з Китаєм 551 р. Бумин одружився з китайською принцесою.

Таким чином, територія Монголії, підконтрольна колись жуаньжуаням, потрапила до тюрків. Правитель тюрків Бумин створив степове державне об'єднання, сам він почав іменуватися титулом "каган". Після смерті Бумина держава була розподілена між його сином Муганкаганом і рідним молодшим братом Істемі. Муган з титулом "каган" (553–572) отримав територію Монголії, де утворився східно-тюркський каганат. Істемі іменувався титулом "ябгу" (Менандр Протектор передає його як "Дізабулу") і став на чолі західно-тюркського каганату. До його володіння увійшла країна Джунгарія, території в басейні річок Йолдуза, Ілі, Таласа і Чу [6, р. 82].

В середині 50-х років VI ст. тюрки з'явилися на кордоні країни ефталтів, племені, яке воювало з сасанідським Іраном. Після того, як шах Хосров I Ануширван отримав звістку про прихід тюрків, він побачив у них союзників у боротьбі проти ефталтів [1, с. 132]. Досить швидко цей народ був розгромлений спільними зусиллями персів з тюрками [2, с. 126]. Захоплена територія була поділена між ними: тюркам дісталася Согдіана, а персам – Бактрія.

Маючи тепер у складі своєї держави Согдіану, розташовану на перетині караванних шляхів, тюрки прагнули здобути право вільної торгівлі між Китаєм і Візантією. Такі наміри протирічили інтересам сасанідів, які монополюючи контролювали Великий шовковий шлях і не бажали втрачати своїх позицій.

Після відмови персів тюркам у вільному доступі до торгівлі останні почали обдумувати можливості створення дипломатичної блокади навколо Сасанідського Ірану. У цих планах їм мала допомогти Візантія.

Візантійська імперія в другій половині VI ст. перебувала у кризовому стані. Імператор Юстиніан I (527–565) залишив після себе економічний занепад держави. Сільське господарство страждало від розвитку великого феодального землеволодіння, як світського, так і церковно-монастирського, що активно підтримувалося і заохочувалося владою. Одночасно з цими процесами скорочувалась чисельність населення і зростала кількість спустошених необроблюваних земель. Інститут колонату перестав відігравати колишню роль провідного фактора розвитку сільського господарства імперії. Таким чином, поступово зникало соціальне підґрунтя для зміцнення дрібного селянства, що призводило до послаблення індивідуального селянського господарства і занепаду земельної власності міської общини та до подальшої кризи невеликих міст.

У військовому плані імперія теж була виснаженою: не вистачало коштів на утримання армії, це викликало невдоволення і призводило до повстань; бракувало професійних солдатів, відсутність дисципліни і засилля варварів-легіонерів підірвало військо з середини. Усі ці фактори негативно позначалися на зовнішньополітичній ситуації, яка була доволі складною.

Візантія поступово втрачала свої території на Заході. Так, 568 р. лангобарди захопили значну частину Апеннінського півострова, в Іспанії хозяйнували вестготи. На сході в цей час тривала війна з Персією за вплив на Вірменію, Лазіку, за вплив на Південно-аравійські землі та на північноарабських кочовиків. Ця боротьба мала вагомий економічний підґрунтя. Торговельні інтереси обох держав тісно перетинались: Іран виступав найважливішим посередником у торгівлі Візантії з країнами Сходу. Тому більш вигідні для ромеїв умови торгівлі і посередництва були одними з пріоритетних завдань у цих відносинах.

У 568 р. до Візантії було відправлено посольство від тюркського кагана на чолі з Маніахом, результатом чого стало ухвалення угод між Великим тюркським каганатом і Візантійською імперією. Вона дозволяла тюркам здійснювати контроль над Великим шовковим шляхом. Під час тюрксько-візантійських переговорів були здійснені домовленості про спільні військові дії проти Ірану й аварських племен.

Для підтвердження і закріплення цих ухвалень у серпні 568 року імператор Юстин II відправив посольство до тюрків, яке очолював кілікієць Земарх. Його супроводжував посол тюркського кагана Маніах, який, однак, не був етнічним тюрком, а походив з племені согдійців. Представники цього племені виступали посередниками у дипломатичних взаєминах тюрків з іншими народами.

Знання різних мов і психологічних особливостей різних народів, а також переслідування власних комерційних інтересів давало можливість їм разом із тюркськими послами вести переговори з Візантією, Персією та іншими сусідніми державами. Ймовірно, що саме согдійські купці були ініціаторами скликання посольства до Візантії після того, як отримали відмову від Персії [1, с. 135].

Причина такого авторитету представників цього народу у суспільстві і при владі крилася у економічній площині. Племя согдійців опинилося під владою тюрків після того, як вони стали новими володарями у Середній Азії після розгрому ефталтів. Согдійці мешкали у Середній Азії поблизу головних караванних шляхів і цим обумовлювалось їх економічне життя. Стратегічне розташування цього народу позначалося і на культурно-релігійному світогляді населення. Так, цікавим є той факт, що серед согдійців було поширене маніхейство – синкретичне релігійно-філософське вчення дуалістичного характеру. Ім'я тюркського посла Маніаха (дослівно перекладається як "брат Мані") яскраво відображає активне розповсюдження маніхейства у согдійців [4].

У фрагментах "Історії" Менандра Протектора зберегся цікавий опис подорожі Земарха до резиденції тюркського кагана на Алтай. Період, який описує автор, охоплює останні роки правління імператора Юстиніана I та часи Юстина II і Тиберія I (558–582 рр.). Праця Менандра збереглася у кількох фрагментах, які є досить цінними для нас, тому що дають можливість досліджувати відносини Візантії з сусідніми їй кочовими народами.

На даному етапі дослідження нас цікавить власне сама подорож Земарха на Алтай в баченні візантійського історика і державного службовця, сучасника тих подій. Суб'єктивність суджень Менандра дає змогу подивитись на звичай, побут і дипломатичні церемонії двору Тюркського каганату очима ромеїв.

В основу даного перекладу було покладено видання грецькою мовою, опубліковане у збірнику "Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae" у 1829 р. [5] У 1860 р. у Санкт-Петербурзі був опублікований російський переклад цього тексту [3]. Автор перекладу, письменник-еллініст Спірідон Юрійович Дестуніс (1782–1848), розпочав роботу над збіркою "Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae" ще 1838 р. Він переклав чотири частини, але за життя перекладача друком вийшов лише один невеликий фрагмент праці. Усі інші частини перекладу, у тому числі й праця Менандра, були опубліковані сином С. Дестуніса вже після його смерті. Російський переклад фрагментів праці Менандра Протектора містить деякі неточності, а подекуди є досить довільним.

Опис Менандром обряду очищення візантійських гостей перед тим як допустити їх до кагана наштовхнув нас на цікаві міркування. Сам текст перекладу:

"Інші якісь із цього племені [тюрків], які самих себе називали і про яких говорили, що вони виганяють порчу, поряд із Земархом стридали і, отже усі речі [посольства] перенесли з молитвою за звичаєм на середину. На вогні з молодих паростків ладанового дерева просушили їх, шепчучи скіфською мовою якісь варварські слова, били у дзвони і бубни. Зверху над речами підносили палаючі листя ладанового дерева, викрикуючи і разом із тим скаженіючи й сердячись, так що здавалося, ніби погане проганяли. Оці ж, хто відводить нещастя, вважаються заступниками від нечистих сил. Обернувши дійсно, немов яйце, усі нещастя, вони і самого Земарха перевели крізь полум'я, таким чином гадаючи, що виконали священний обряд".

Релігійні вірування ранніх тюрків, очевидно, склалися з симбіозу різних культів, як то культ предків, культ Неба, поклонялись вони й Духу Гори. Враховуючи те, що неабияким авторитетом в суспільстві користувались согдійці, а вони, як ми знаємо, були маніхеями, то культ Мані теж був тут у пошані. Однак дослідження релігійного світогляду тюрків не є предметом нашого дослідження.

Тож повернемося до Менандра. Нам здається, що обряд очищення, описаний ним, був своєрідним показовим виступом, метою якого було надати серйозності (а може й залякати) і значимості самому каганом, а також показати ромеям, що, незважаючи на їх "цивілізованість", могутність і важливість, вони все ж таки повинні користися місцевим правилам і нормам. Це доводило самодостатність і впевненість тюрків.

Проведення обряду, який передував зустрічі ромеїв з каганом, було своєрідним психологічним тиском на Зе-

марха і його супутників. Однак, як це видно з джерела, тиск цей не справив очікуваного враження і візантійці продовжували далі усі церемоніальні процедури.

1. Артамонов М. И. История Хазар. – Ленинград, 1962. 2. Вернадский Г. Древняя Русь. – М.: Аграф, 1999. 3. Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец, переведенные с греческого Спиридоном Дестунисом. – СПб., 1860. 4. Лигулевская Н. Византия на путях в Индию. Из торговли Византии с Востоком в IV–VI вв. – М.-Л., 1951. 5. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / Ed. V.G. Niebuhr. – Pars I.: Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri, Olympiodori, Candidi, Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae, Procopii et Prisciani Panegyrici. – Bonnae, 1829. 6. Grousset R. The Empire of the Steppes. A History of Central Asia. New Brunswick: Rutgers University Press, 1970. 7. Menander Protector. Fragmenta. // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / Ed. V.G. Niebuhr. – Pars I.: Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri, Olympiodori, Candidi, Nonnosi et Theophanis Historiarum Beliquiae, Procopii et Prisciani Panegyrici. – Bonnae, 1829. – P. 380-386. (Переклад з грецької – О.П. Жданович).

Надійшла до редколегії 13.03.12

А. Зелінський, канд. іст. наук
(м. Київ, Україна)

ХРОНОЛОГІЧНА ЛОКАЛІЗАЦІЯ РОЗШИРЕННЯ ЗАХІДНИХ КОРДОНІВ ПТОЛЕМЕЇВСЬКОЇ КИРЕНАЇКИ

Згідно з розповіддю Страбона, за часів Птолемея сина Лага кордон між Киренаїкою і Карфагеном знаходився значно західніше від традиційного рубежа – Філенових жертовників. Співставлення свідчень Діодора, Арріана, Страбона і тексту т.зв. Киренської конституції у сукупності з аналізом історії діадохів дозволяє датувати розширення західних кордонів Киренаїки 308/307 роком до Р.Х.

According to Strabo, at the time of Ptolemy I the border between Cyrenaica and Carthago was located to the west from the traditional boundary, Arae Philaenorum. Comparison of the sources such as Diodorus, Arrian, Strabo and the text of so-called constitution of Cyrene, together with analysis of the Successors' history, allows to date of the expansion of the western borders of Cyrenaica 308/307 year B.C.

Страбон, розповідаючи про географію Киренаїки, говорить наступне: "...далі [на схід – прим. автора] здійснюється Євфрантова вежа – кордон колишніх володінь Карфагена і Киренаїки при Птолемеї; потім іде інше місце під назвою Харакс, яке слугувало карфагенянам портом; вони привозили сюди вино, отримуючи взаємін сільфій і його сік від торговців, які потай поставляли ці продукти з Кирени. Далі слідує жертовники Філенів, а за ними – фортеця Автомали..." [45, XVII, III, 20].

Цей невеликий пасаж Страбона дозволяє припустити, що протягом певного періоду, під час правління одного з представників династії Птолемеїв, до складу елліністичної Киренаїки входила частина карфагенської берегової смуги, яка простягалась на захід від т.зв. Філенових жертовників (давнього киренсько-карфагенського кордону [41, 109; 37, III, 39, X, 40; 18, 19, 79; 45, II, 20; 50, V, 6e; 39, I, 33, 38; 34, V, 4; 13, IV, 3-4; 21, p. 95-96, 103] і сягала вежі Євфранта).

Оскільки на момент початку II Пунічної війни (218 Р. – тут і далі – до Р.Х. [24, S. 419]) кордоном між Карфагеном і Киренаїкою знову служили Філенові Жертовники [37, III, 39; 28, S. 232 Anm. 2; 24, S. 294], дослідники одностайно відносять короткочасне розширення західного кордону зазначеної області на період правління Птолемея I Сотера [31, S. 351-352, 411-412, 522 Anm. 80; 28, S. 231-232; 21, p. 103 not. 28; 24, S. 101-103]. Дійсно, зазначена подія не могла відбутися ні до початку II Пунічної війни, ні у проміжок часу між її завершенням (201 р. [12, S. 12]) і інкорпорацією Киренаїки до складу римської

держави (96-75/74 р. [19, II, 40-41; 26, XXXIX, 5; 23, p. 210]). На користь першого говорять рівні безконфліктні відносини, що мали місце між Єгиптом і Карфагеном за часів царювання другого та третього представників династії Птолемеїв 7, I; 17, V, I, P. 152-153, 522, V, II, P. 264-265 not. 165-171, 751 not. 13; 23, p. 54; 24, S. 293-294, 422, 426]; на користь другого свідчить факт проходження західного кордону Киренаїки по Філеновим жертовникам, зафіксований на момент закінчення II Пунічної війни [37, X, 40], у період Югуртинської війни (112-105 р. [29, p. 29-30]) [18, 19, 79] і після входження Киренаїки до складу римської держави [45, II, 20; 50, V, 6e; 39, I, 33, 38; 34, V, 4; 13, IV, 3-4].

Якщо ідентифікація Птолемея, згаданого Страбоним, не викликає сумнівів [див. вище; також пор. 45, XVII, I, 5], то час і обставини тимчасового збільшення киренської території й досі залишається невизначеним. Нечисленні дослідники, котрі звернули увагу на цей епізод птолемеївської зовнішньополітичної історії, відносять зазначену подію на проміжок часу між першим включенням Кирени до числа володінь Птолемея (322-321 р.) і моментом повернення цієї області під владу єгипетського сатрапа після загибелі бунтівного намісника Киренаїки [див., н-д: 4, с. 28-37; 3, с. 353, 440-443 прим. 1], Офеллі (308/307 р.) [31, S. 351-352, 411-412, 522 Anm. 80; 28, S. 231-232; 22, p. 103; 24, S. 102 Anm. 38; 30, p. 66-67, 69]. При цьому, як правило, науковці схильні приписувати завоювання відповідної ділянки карфагенського узбережжя саме Офеллі, котрий дійсно, після відпадання від Єгипту планував розширити власні володіння за рахунок західного сусіда [31, S. 351-352, 411-412, 522 Anm. 80; 30, p. 66-67, 69; 24, S. 102 Anm. 38; пор. 15, XX, 40-42, 70; 23, p. 20; 24, S. 179-180]. По іншому до вирішення цієї проблеми поставився W. Huss. У низці своїх робіт він розглянув дві

* Я схильуюсь до точки зору дослідників, котрі пов'язують повернення карфагенянами зазначеної берегової смуги з подіями I Сирійської війни [31, S. 411-412; 24, S. 268 Anm. 110, 294]. В усякому разі, якщо взяти до уваги свідчення Ератостена про Автомали як західний кордон Киренаїки [45, II, V, 20; 24, S. 294 Anm. 326], то за terminum ante quem для відновлення традиційного киренсько-карфагенського кордону можна сміливо прийняти середину III ст. [24, S. 294].